

Маланчук, П.М. Кримінальний процес [Текст] / П.М. Маланчук // Правознавство : навчальний посібник / за ред. В.В. Сухоноса. - Суми : Університетська книга, 2005. - С. 829-836.

86.3. Кримінальний процес

Кримінально-процесуальна діяльність (загальна характеристика)

Кримінальний процес - це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність правоохоронних органів (органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду) щодо розкриття злочинів, викриття та покарання винуватих і правовідносини, які виникають у ході цієї діяльності вказаних органів, та їх відносин одного з одним, а також із громадянами, посадовими особами, установами, підприємствами, громадськими організаціями й трудовими колективами, які залучаються до сфери кримінально-процесуальної діяльності.

Кримінально-процесуальна діяльність за своїм змістом є системою передбачених законом процесуальних дій та рішень органів досудового розслідування, прокуратури й суду, інших суб'єктів кримінального процесу. Ці дії та рішення породжують процесуальні правові відносини, які можна розглядати як правову форму кримінально-процесуальної діяльності.

Елементами кримінально-процесуальних правовідносин є:

- 1) їх суб'єкти (учасники кримінально-процесуальної діяльності);
- 2) об'єкт правовідносин (процесуальна поведінка суб'єктів кримінального процесу);
- 3) процесуальні права;
- 4) процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Основними завданнями кримінального процесу України є: забезпечення захисту прав і свобод осіб, які беруть участь у справі, швидке й повне розкриття злочинів, отримання доказів з метою встановлення істини і правильного застосування закону, призначення справедливого покарання винуватим у скоєнні злочину, запобігання незаконного притягнення осіб до кримінальної відповідальності та засудження невинуватих.

Кримінальне судочинство може і повинно бути ефективним засобом захисту прав і свобод громадян. Важливі демократичні й гуманістичні принципи кримінального процесу проголошені в таких основоположних міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Кодекс поведінки службових осіб по підтриманню правопорядку (1979), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (1984).

Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду щодо розкриття злочинів, викриття і покарання винуватих поділяється на кілька великих частин, які називаються стадіями. Кожна стадія поряд із загальними завданнями кримінального процесу, які були вказані раніше, має свої завдання та особливості провадження.

У кримінальному процесі України існує вісім *стадій*:

- 1) порушення кримінальної справи;
- 2) досудове розслідування (дізнання, досудове слідство);
- 3) попередній розгляд справи судом (призначення справи до судового розгляду);
- 4) судовий розгляд;
- 5) апеляційне провадження;

- 6) виконання вироку;
- 7) касаційне провадження;
- 8) перегляд судових рішень у порядку виключного провадження.

Ці стадії тісно пов'язані між собою і складають систему кримінального процесу України.

Юридичною базою для кримінально-процесуального законодавства є Конституція України, яка становить основний фундамент кримінально-процесуального кодексу (КПК) України, який містить розгорнуту систему норм кримінально-процесуального права.

За час існування Української РСР було прийнято три кримінально-процесуальні кодекси: у 1922, 1927 і 1960 роках. Нині діє КПК 1960 р. з численними змінами та доповненнями, основними з яких є зміни та доповнення, внесені до Кодексу у зв'язку з набранням чинності 28 червня 2001 року Перехідних положень Конституції України. Розробляється і новий КПК незалежної держави України, у якому передбачається врахувати норми Конституції України, міжнародно-правові документи з питань і свобод людини, поліпшити досудове розслідування кримінальних справ, посилити елементи змагальності і гласності, урегулювати питання про надання іноземним державам правової допомоги у кримінальних справах і порядок звернення правоохоронних органів України за правовою допомогою до іноземних держав.

Принципи (засоби) кримінального процесу - це закріплені в законі пануючі в державі політичні і правові ідеї щодо завдань, способу формування і здійснення правосуддя в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побут кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі.

Конституція України проголошує, що *основними засадами* судочинства є: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини; 4) змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 6) забезпечення обвинувачуваному права на захист; 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; 9) обов'язковість рішення суду. Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій (ч. 3 і 4 ст. 129).

Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності

Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності - це всі державні органи, посадові і фізичні особи, які ведуть кримінальний процес і беруть участь у ньому, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і маючи процесуальні обов'язки.

До суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності належать суд, прокурор, слідчий, органи дізнання, обвинувачений та інші.

Суд. Серед суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, які мають владні повноваження для виконання завдань кримінального процесу, суду належить особливе місце, бо лише він вправі визнати людину винуватою у вчиненні злочину й призначити їй кримінальне покарання. Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією судів чи судом присяжних (ч. 2 ст. 129 Конституції України).

Прокурор здійснює нагляд за виконанням законів органами розслідування, а в суді підтримує державне обвинувачення. Такі повноваження мають Генеральний прокурор України, прокурори областей, міст, районів, їхні заступники і помічники, прокурори управлінь і відділів прокуратур.

Слідчий - це особа, яка провадить досудове слідство в кримінальних справах. Є слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі Служби безпеки, слідчі податкової міліції.

Органи дізнання. На відміну від слідчих для органів дізнання розслідування кримінальних справ не є основною діяльністю. На них законом покладається насамперед вжиття необхідних оперативних-розшукових заходів, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили, а також фактичних даних, що можуть бути використані як докази в кримінальній справі після їх перевірки відповідно до кримінально-процесуального законодавства. Водночас вони в межах своєї компетенції можуть порушувати кримінальні справи й провадити їх розслідування у формі дізнання.

Органами дізнання є:

- 1) органи МВС;
- 2) органи Служби безпеки;
- 3) командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ;
- 4) митні органи;
- 5) начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально- і виховно-трудових профілакторіїв;

- 6) органи державного пожежного нагляду;
- 7) органи прикордонної служби;
- 8) капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні;
- 9) податкова міліція (ст. 101 КПК).

Нині створено чимало приватних розшукових бюро, детективних кооперативів. Основні напрямки їх роботи такі: охорона фізичних осіб; допомога в розшуку дітей; охорона свідків, а також об'єктів, підприємств, комерційної таємниці; надання правової допомоги громадянам. Займатися кримінально-процесуальною діяльністю, розслідувати злочини приватні детективи не вправі.

Потерпілий - це фізична особа, якій злочином безпосередньо завдано моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілою постановою слідчого, судді або ухвалою суду. Лише після визнання її потерпілою особа стає учасником процесу.

Юридичні особи за чинним кримінально-процесуальним законодавством не можуть бути визнані потерпілими. У разі заподіяння їм майнової шкоди вони визнаються цивільними позивачами.

Цивільний позивач. Громадянин, підприємство, установа чи організація, які зазнали матеріальної і моральної шкоди від злочину і пред'явили до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, за постановою слідчого, судді або за ухвалою суду визнаються цивільними позивачами.

Підозрюваний. За чинним кримінально-процесуальним законодавством особа визнається підозрюваною як самостійна процесуальна фігура зі своїми правами й обов'язками лише у двох випадках:

- 1) у разі затримання її за підозрою у вчиненні злочину;
- 2) коли до неї застосовано запобіжний захід ще до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого (ст. 43 КПК).

В усіх інших випадках особа, запідозрена в скоєнні злочину, виступає в кримінальному процесі лише в ролі особи, яка дає пояснення або ж допитується як свідок.

Закон надає право затримати особу, підозрювану в скоєнні лише такого злочину, за який може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі, тільки за наявності однієї з таких підстав:

- 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона, що вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

За наявності інших даних, які дають підстави підозрювати особу в скоєнні злочину (наприклад, показання свідків і потерпілих, які не були очевидцями злочину, свідчення обвинуваченого, інших підозрюваних), її може бути затримано лише в тому разі, якщо ця особа намагалась втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, чи якщо не встановлено особу підозрюваного (ст. 106 КПК).

Обвинувачений - це особа, щодо якої є достатньо доказів, які вказують на вчинення нею злочину, і на цій підставі слідчим винесена постанова про притягнення її як обвинуваченого. Після стадії попереднього розгляду справи судом обвинувачений стає підсудним, а після винесення вироку - засудженим або виправданим. Проте слід пам'ятати, що до набрання вироком суду законної сили особа не вважається винуватою.

Цивільний відповідач. За загальним правилом, цивільний позов у кримінальній справі пред'являється до обвинуваченого, тому що він несе відповідальність за заподіяну ним матеріальну шкоду.

У ряді випадків, прямо передбачених законом, матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями обвинуваченого, несуть інші особи - фізичні або юридичні: батьки, опікуни, піклувальники тощо, а також підприємства, установи та організації. Вони і притягуються як цивільні відповідачі за постановою слідчого, судді або за ухвалою суду. Така постанова чи ухвала виносяться тільки після притягнення особи як обвинуваченої і з'ясування того, що за заподіяну нею майнову шкоду повинна нести відповідальність не вона сама, а інші.

Законні представники потерпілого та обвинуваченого - це їхні батьки, опікуни, піклувальники або представники тих установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких вони перебувають. Слідчі органи і суд не вправі допускати до участі в справі як законних представників інших осіб.

Законні представники залучаються до участі в справі для захисту прав і законних інтересів потерпілого, який є неповнолітнім або визнаний недієздатним унаслідок душевної хвороби чи недоумства, а також неповнолітнього обвинуваченого.

Представниками потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою слідчого, судді або за ухвалою суду. Коли цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, то представниками їхніх інтересів можуть бути спеціально уповноважені ними особи (ст. 52 КПК).

Захисник - це особа, уповноважена в передбаченому законом порядку здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваних і обвинувачених (підсудних, засуджених і виправданих). Участь захисника в кримінальному процесі надає можливість цим особам повністю реалізувати своє право на захист.

Як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на адвокатську діяльність в Україні, та інші фахівці в галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У випадках і в порядку, передбачених КПК, як захисники допускаються близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники.

Перекладач - це викликана органами розслідування чи судом особа, що вільно володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також рідною чи іншою мовою, якою володіють особи, що залучаються до участі в кримінально-процесуальній діяльності, і веде усний переклад процесуальних документів, що підлягають врученню обвинуваченому, який не володіє мовою судочинства, на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

Експерт - це особа, що володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, якій за постановою слідчих органів, судді чи за ухвалою суду доручено провести експертизу й дати за її результатом висновок.

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, фахівці певних спеціальностей державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи.

Спеціаліст - це особа, яка володіє науковими, технічними та іншими навичками і за викликом слідчих органів і суду надає їм допомогу в проведенні й оформленні слідчих і судових дій.

Основна мета залучення спеціаліста - розширити практичні можливості слідчого щодо виявлення, вилучення та фіксації доказів при проведенні слідчих дій, і суду - з метою всебічного й повного дослідження обставин справи під час судового слідства для встановлення істини.

Секретар судового засідання - це посадова особа суду, з участю якої розглядаються всі справи в суді першої інстанції. За дорученням судді він здійснює підготовку справи до розгляду в судовому засіданні; повідомляє учасників процесу про час і місце судового розгляду; перевіряє перед відкриттям судового засідання явку до суду викликаних осіб, з'ясовує причини неявки та доповідає про це головному; веде протоколи

засідань і підписує їх разом із головуючим; виконує всі інші доручення головуючого, пов'язані з підготовкою і проведенням судового розгляду та реалізацією його результатів.

Література

1. Коментар до Конституції України. Інститут законодавства Верховної ради України. - К., 1996.
2. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: А.С.К., 2002.
3. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України / За ред. проф. Ю.М. Грошового. - Харків: Право, 2002.
4. Слинько СВ. Судебное производство по уголовным делам. - Харьков: РИФ «АРСИС, Лтд», 2002.
5. Тертишкин В.М. Кримінально-процесуальне право України. - К.: А.С.К., 2003.